

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1

324

ՀԻՄՆԵՆԻՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԿՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵ
ՅԱՆՉՆԱԴՈՂՈՂԻ

ԳՕԿՑՐ ՎԱՀԱՆ ԱՐԻՐԱՆՆԻ

492
96

113 ՆԾ

ՄԱԼԱՐԻԱ

Կ Ա Մ

ԴՈՂԵՐՈՑԲ

Ներդրող բանագիրքում

հրատարակու թիւն

Ե Ր Ն Ի Ք Ն

Երեզրո-ազգային «ՅԻՐԱՐԴԻՆ»

1 9 2 9

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԷՆ

Այս աշխատութիւնը նւիրուած է՝ իր սիրած
ժողովրդին:

ԳՐ. ՎԱՀՄՆ ԱՐՇՐՈՒՆԻ

ԳՈՂԵՐՈՑՔ ԿԱՄ ՄԱԼԱՐԻԱ.

Ով չ' գիտէ թէ ինչ է դողերոցը:

Այդ հիւանդութիւնը ուրիշ անուններ էլ ունի.— տենդ, ջերմ, ճանճային տենդ, դողցոց, ընդմիջող ջերմե Քայց դողերոցը (դող-այրոցը) բառը շատ ճիշտ հասկացողութիւն է տալիս այս հիւանդութեան մասին, քանի որ, յիշաւի, մասշ դող է դալիս, յետոյ այրոցը, այսինքն— ջերմ:

Դողերոցը գիտութեան մէջ ընդհանուր բառով կոչուած է Մալարիա ե այն վայրերը, որտեղ տիրուած է մալարիան, յայտնի են մալարիային կամ մալարիոտ վայրեր անունով:

Մեր հայրենիքը ստորաբախաբար շատ հարուստ է այսպիսի վայրերով. Արաքսի հովիտում, Երևանի, Էջմիածնի, Նախիջևանի, Սուրմալուի տափաստաններում մալարեան տեղային հիւանդութիւն է: Հիւանդութիւնը այս վայրերում ուղղակի անուկի է:

Այսպէս. Նախիջևանի, Սուրմալուի տափաստաններում ազգաբնակչութեան գրէթէ կէսը (45%) ամեն տարի հիւանդանում է դողերոցով: Էջմիածնի շրջանը տալիս է 35%, Երևանը—20%, հիւանդական դէպքեր (պաշտօնական տեղեկատու): Եթէ նկատի ունենանք, որ շատ դէպքեր անյայտ են մնում բժիշկներին և ուրեմն ստատիստիկայի մէջ չեն մտնում, ապա յիշած թւերը պէտք է իրականաց ցած համարել:

Բժիշկների կործինքով ամբողջ Հայաստանում հիւանդանում է ամեն տարի շուրջ 100.000 հոգի, այսինքն. ազգաբնակչութեան մի ասանրորդա-

96- Լհ 9-2

կանը (10 մարդուց մէկը): Այս մի հասարակական
աղակ է:

Եթէ հաշուէք որ իւրաքանչիւր մալարիայով
հիւանդ կորցնում է միջին թւով 7—10 աշխատանքի
օր, կստացւի մօտ մէկ միլիօն բանւորական օր:
Ուրիշ իտեղով մեր երկրի արդիւնաբերութիւնը դո-
ղէրօցքի շնորհիւ հարիւրաւոր միլիօններէ կորուստ-
ներ ունի:

Բայց դրանով չեն սպառւում մալարիայի հաս-
ցրած վնասները: Լաւ չբուժւած մալարիայով հիւանդը
կորցնում է իր անողջութիւնը, իր կենսունակութիւնը
և առկուն աշխատանքի ակնակութիւնը: Երկարատե-
կամ ամեն տարի կրկնուող գողէրօցքը, հիւժման է
հասցնում մարդուն, քայքայելով նրա արողջութիւնը
սահասարակ, դարձնելով նրան սակաւարին, ներ-
վային, անուժ և այլն:

Ուստի երկարատե մալարիայով հիւանդ մարդը
այլևս անկարող է դառնում այն չափով աշխատել,
ինչ որ անողջը: Ուրեմն երկրի կորուստը իրապէս
շատ ակնի պիտի հաշուել:

Այս գրքովով մենք ուզում ենք հասկացնել ժո-
ղովրդին այդ հիւանդութեան իսկութիւնը և նշա զէժ
կուելու միջոցները:

ՄԱԼԱՐԻԱՅԻ ԻՍԿԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՄԸ.

Ամեն հիւանդութիւն մի իսկական պատճառ ու-
նի: Տեսնենք թէ ինչից է առաջ դալիս մալարիան,
ձրն է նրա աղբիւրը և ինչ է այն թոյնը, որը մտնում
է մեր մէջ և հիւանդացնում մեզ:

Դիսանակաները վաղուց դիտեն (և հասարակ
ժողովուրդն էլ գիտի), որ դողէրօցքը լինում է ճան-

ձուտ, խոնաւ վայրերում, ծովերի, լճերի ու գետերի
աղմտ ափերին և առհասարակ այնպիսի տեղերում,
որտեղ կանգնած անշարժ ջուր կայ: Դիտէին նայեպէս,
որ ջերմը կըր տարի չի լինում, այլ տարւայ սրտ
եղանակներին, դարնան ու աշնանը, այսինքն. հէնց
այն ամիսները, երբ ակնի խոնաւութիւն կայ և գետ-
նի երեսին ջրեր են հաւաքւում ու կանգնած մնում:
Անթաղում էին թէ այս կանգնած ջրերից վատ օդ
է բարձրանում և թունաւորում մարդկանց, (մալա-
րիա հենց նշանակւում է վատ օդ), բայց թէ ինչ էր
հիւանդութեան թոյնը, չգիտէին:

Դասասուն տարի առաջ միայն դասն այդ թոյ-
նը, երբ լաւ քննեցին հիւանդների արիւնը:

Բայց առաջ տեսնենք, թէ ինչ է արիւնը:

Արիւնը մի հեղուկ է (ջուր է), որի մէջ լողում են
անթիւ-անհամար մանր գնդիկներ, որոնց տեսնը
գրել են արեան գնդիկներ:

Սրանք այնքան մանր են, որ պարզ աչքով
տեսնելն անկարելի է, այլ միայն մանրա-
դիտակի (մեծացնող? դորժիքի) միջոցով,
որը մեծացնում է սաւարկաները 1000—2000 և ակնի
անգամ:

Արեան գնդիկները երկու տեսակ են—կարմիր և
սպիտակ: Կարմիրները շատ ակնի քաղմութիւ են,
քան սպիտակները:

Կարմիր գնդիկներն են, որ արեանը կարմիր
դոյն են տալիս: Եթէ այդ գնդիկները կաննք, արիւնը
կը դառնայ դեղնագոյն:

Եթէ մի դողէրօցք ունեցողի արիւնից մի կօթիլ
վերցնենք ու մանրադիտակով դնենք, կանսնենք որ
կարմիր գնդակի մէջ մտել է մի մարմնիկ:

Դա հէնց մալարիայի մակարոյժն է, այսինքն. մի

կակ, որը արին ծծելով է ապրում:

Նա մտնում է արեան գնդիկի մէջ, ծծում է նրա հիւթը ու կարմիր ներկը, ինքը մեծանում է-կարմր-բում, իսկ կարմիր գնդիկը ընդհակառակը քանի գնում նապում է, սպառում ու կորցնում իր ալ գոյնը: Մի քանի ժամայ մէջ այս մակաբոյժը ուտում—քանդում է արեան գնդիկը և տաքում-մեծանում ու լցնում ամբողջ գնդիկը: Այն ժամանակ նա ինքը հերձոււմ է ու ծնունդ է տալիս 3—16 մանր էակների, որ-բանք նորածին մակաբոյժներ են: Յետոյ արնադնդի քարակ պարկը պատուում է, մակաբոյժները աղատ-ւում են ու լցում արեան մէջ, սրտեղ և մեծանում են: Նրանցից ամեն մէկը էլի մտնում է մի նոր արեան գնդիկի մէջ, նայնպէս ստում է այդ գնդիկը, ինչպէս իր մայրն էր արեկ, և նայնպէս ցւրում է ու մտառը մակաբոյժներ տալիս. եւ այսպէս անվերջ:

Այս մակաբոյժներին թիւ ու համար չկայ: Ան-դին քանակութեամբ լցում են նրանք արեան մէջ և մի երկու ժամայ մէջ բազմանում ու սնչացնում անազին քանակութեամբ գնդիկներ:

Գիտնականների օտելով, այն միջոցին երբ սկս-ւում է հերձուլն սկսում է և դուրս: Ուրեմն դուրս պտտաւար մակաբոյժների բազմանալն է: Գրանքի ժամանակ այս մակաբոյժները բոլորովին կորչում են — էլ չենք գտնում նրանց արեան մէջ: Հետեւալ կամ երրորդ օրը, դարձեալ գոզերոցքի ժամանակ, նրանք դուրս են գալիս իրանց թագնւած անդերից և էլի ցր-ւում արեան գնդիկների մէջ: Եթէ գոզերոցքի նողան օրը մէջ է վրա տալիս, նշանակում է մակաբոյժներն էլ օրը մէջ են բազմանում. եւ օրեայ գոզերոցքի պէտքում — երեք օրը միանգամ:

Հիմի ինչ կ'աբացնի ընթերցողը.

— Բժիշկ, դուք ասում էք, թէ այդ մակաբոյժները փչացնում են արեան ամենազլխաւոր մասը, այն է. կարմիր գնդիկները, բա ինչպէս է, որ գոզերոցք ու-նեցող հիւանդը երկար տարիներ ապրում է առանց այդ գնդիկների:

Առանց կարմիր գնդիկների մարդ ոչ միայն եր-կար տարիներ, այլ ոչ մի րօպէ էլ չի կարող ապրել: Թանն էլ էնք այն է, որ այդ գնդիկները նորից գոյա-նում են ու լցում արեան մէջ և փչացածների տեղը բռնում: Իսկ եթէ դոզը երկարում է, ամենքը դիտեն, որ հիւանդը գոյնը պցում է, նրեաքում թոյլ է լի-նում, գլխացաւեր ու գլխի պտոյտ է ունենում և այլն: Այդ նշանակում է, որ հիւանդի արիւնը պակասել է, այսինքն. փչացած կարմիր գնդիկների քանակը շատ մեծ է, և նոր գոյացած գնդիկների թիւը փչացածնե-րից քիչ է ու չի լրացնում կորուստը: Օւրեմն արիւ-նը աւելի քիչ գնդիկներ է պարունակում իր մէջ քան հարկաւոր է: Գրանից էլ առաջ է գալիս ս-կաւարիւ-նուլիւնը: Հիմի մենք դիտենք, թէ ինչ հիւանդու-թիւն է դողերոցքը և ինչից է նա առաջանում:

Գողերոցքը կամ ճանճայիկ անեղք կամ մայրիկան մի հիւանդութիւն է, որը առաջ է գալիս նրանից, որ մի տեսակ մանր մարմնիկներ են մտնում արեան մէջ, այն տեղ զատաւում ու ոջնացնում արեան գնդիկները:

III

ԹՈՅՆԿ ՈՒ ԳՈՂԵՐՈՅՔ:

Այսպիսով մենք իմացանք մալարիտայի իսկական դառաւաւը, բայց այդ բաւական չէ: Հարկաւոր էր փն-տուել — տեսնել, թէ որտեղից և ինչ կերպով են ճրտ-նում մեր մէջ այդ մակաբոյժները (պարագիտները):

Շատ գիտնականներ ամեն երկրներում որոնել են այդ մակաբոյժ մարմնիկները ջրերի, օդի, հողի մէջ և ոչ

մի տեղ չեն գտել: Բայց ամենքը գիտէին որ մալա-
րիան տարածւած է այն երկրներում, որտեղ մոծակ
չայ: Ուրեմն մի կողմ զիտի լինէր մոծակների երևա-
լու ու գողէրոցքի տարածման մէջ: Եւ բժիշկները
սկսեցին ուսումնասիրել մոծակների կեանքը: Տեսան,
որ նրանք երկու տեսակ են լինում—մալարիաքեր
(կամ միաստկար) և ոչ—մալարիաքեր (կամ անմիաս):
Մալարիաքեր մոծակը ճանաչւում է թեթիկների վրա
զանազան սուգ բծերով և, որ գլխաւորն է, նրա
նստածքով: Անմիաս մոծակը պատին թառած գրու-
թեան մէջ կախ է պցում իր փորելը պատի երկարու-
թեանը (զուգահեռաբար), իսկ մալարիաքեր մոծակը
առջևի մասով կաշում է պատին և յետին մասը
(փորը): Բարձրացնում—հետացնում է պատից, այն
պէս որ փորը պատի ետ մի մեծ անկիւնէ (45°/8)
կազմում:

Վնասարեր մոծակներից միայն օրձերն են կծում,
իսկ էգերը բոյսերի և իւրեքերով են կերակրում: Էգերը
իրանց ձեռիկները դնում են կանգնած ջրերի երեսին,
այս ձեռիկներից դուրս են գալիս քրքուրներ, որոնք
ապրում են ջրի մէջ մինչև հասունացած միջատ դառ-
նալը: Ուրեմն ջուրը, այն էլ լծացած—կանգնած ջուրը
անհրաժեշտ է մոծակների օժման հասար, մանաւանդ
ծովեզրի աղիմերը, որտեղ աղի ջուրը խառնւում է
գետի ջրի հետ և ճահիճներ կազմում: Հասող ջրերում
(դեռեքում) այդ միջատներից չկան:

Թրքուրները, ապրելով ջրի մէջ, շուտ-շուտ
բարձրանում են ջրի երեսը և օդ ներշնչում իրանց
շնչափողիկով: Այդ յատկութեան վրա է հիմնւած նը-
բանց ոչնչացնելու ձևը, ինչպէս կատանենք մի քիչ
յետոյ:

Թրքուրն անշնտս է, որովհետև չի խայթում,

բայց շուտով նա հասունանում է, դառնում է մոծակ
և այն ժամանակ նա վառնգաւոր է: Մոծակն արդէն
օդաբնակ է, բայց շատ դանդաղ է թռչելու մէջ և իր
ծնած տեղից եեռու չի կարողանում թռչել, օակայն
կարող է տեղափոխել երկաթալղիների և նաւերի
ենտ: Նա երևում է գլխաւորապէս մայիսին և ամեն-
ամսում է հսկաներին: Զմեռը թաղնւում է ծոռերի
և կղբածքների ու փնակների և թփերի մէջ, նոյնպէս
և աներում:

Բամին ցրում է մոծակներին, այդ պատճառով
էլ բարձր տեղերում մոծակ չկայ:

Վառնգաւոր ժամանակը երեկոյից մինչև առա-
ւօտն է, այսինքն արեւի մայր ժամելու ժամից մինչև
արեւի ծագելը, սրովհետև կէնց այդ ժամին են դուրս
գալիս մոծակները իրանց թաքուտի տեղերից:

Բանի օր, ինչպէս տեսանք, գողէրոցքի թոյնը
զանաւում է միմիայն մարդու ու մոծակների ար-
եան մէջ, սերմն մոծակն ու մարդը իրար վարակում
են և հիւանդացնում:

Ի՞նչպէս:

Մոծակը կծում է հիւանդին ու ծծում նրա
արիւնը, արեան հետ էլ մալարիայի մակարոյձներին,
որոնք մոծակի արեան մէջ բազմանում են: Յետոյ
այս հիւանդ մոծակը կծում է մի առողջ մարդու,
յցնում է նրա արեան մէջ մալարիայի բոյնը այսինքն,
հենց այդ մակարոյձները են հիւանդացնում նրան:

Մրանից դուրս է գալիս այն, որ քանի մոծակը
հիւանդի չի կծել ու նրա արիւնից չի վերցել, նրա մէջ
մակարոյձ չկայ:

Այստեղից պարզ է, որ մոծակի մէջ բնականից
չկան մակարոյձներ, այլ սրանք երեւում են այն ժամա-
նակ միայն, երբ մոծակը կծում է հիւանդին ու ծծու՞մ

ճրա արիւնք:

Մի դիտնական այսպէս փորձ արեց:

Նա մտածեց. „եթէ տառնց մոծակի կծելուն մարդ գողերոցը չի ստանայ, ուրեմն պաշտպանեմ ինձ մոծակներէց և առողջ կմնամ“: Նա չորս ուրիշ մարդ վերցրեց իր հետ ու գնաց մի չափազանց ջերմոտ երկիր և այնտեղ բնակեց երկու սենեակի մէջ, սրանց լուսամուաներն ու դռները փակեց շատ խիստ ցանցով (ինչպէս մազը)—այնչափ խիտ, որ մոծակը չկարողանայ միջով անցնել ու սենեակը մտնել:

Երեսուն երեք օր ապրեց բժիշկը չորս ընկերներէ հետ այդ սենեակներում. մոծակները ահազին խմբերով վզվզում էին օդի մէջ, Նրանց չորս կողմը ամենքը հիւանդանում էին մալարիայով, բայց նրանց իսկի դուրսերն էլ չցուեց և բալրովին առողջ վերադարձան իրանց քաղաք:

Գարգ էր, որ հիւանդութեան պատճառը մոծակներէ խայթոցն էր:

Հակասակ փորձեր էլ են արել.

Հիւանդ մոծակներին դրսում էին վանդակի մէջ և մի առողջ մարդ թևը մէջն էր մացնում.— մոծակները կծում էին թևը ու մարդը գողերոցը էր ստանում:

Մինչև անգամ վերցնում էին այդպիսի վանդակներ, (որոնց մէջ վարակած մոծակներ կային), ու դարկում էին շատ հեռու տեղ և այնտեղ նայնպէս մէկը թևը վանդակի մէջ էր մացնում ու հիւանդանում:

IV

ԴՈՂԵՐՈՑՔԻ ԱՆՏԱՆԻՇՆԵՐԸ.

Դողերոցքի ախտանիշներն այս երեքն են, ա) Դող, բ) Ջերմ կամ երցք և գ) Քրտկեր:

Այս երրորդութիւնը կազմում է մի ՆՈՊԱ. Աւ-

րեմն մալարիայի նուպան երեք շրջանից է բաղկացած: Նա սկսում է դողով և վերջանում քրտկերով:

Իրանիցից յետոյ հիւանդը առողջ է դրում իրանս նուպան կրկնում է կամ ամեն օր, կամ օրը մէջ, կամ երեք օրը մի անգամ: Միջանկեալ օրերը հիւանդը առողջ է դրում իրան:

Նուպան կրկնում է օրւայ միևնոյն ժամերն: Մանթանանք դողերոցքի յիշած երեք շրջանների հետ:

Ա. ԴՈՂ.

Երբ որ դողը մտնում է, հիւանդը թուլութիւն է դրում մարմնի մէջ, յետոյ դաւնաւում է, յօրանջում և նրա անդամները (թևերն ու ստները) ջարդրդում են: Ետոյ ստատուաներ են անցնում մեջքի վրայով,—հիւանդը շարժում է: Մրտալը դնալով սաստկանում է և դաւնում է իսկական դող: Հիւանդը դողում է ամբողջ մարմնով, յաճախ այն սաստիճան սր սաստիկերը չի չի կացնում է իրար, վեր ու վայր է թաշում անկողնու մէջ: Երբեմն այնպէս սաստիկ է լինում դողը, որ մտեճակալն էլ հիւանդի հետ ցնցում է: Այս միջոցին մաշկը սաստիկ սաւաւում է, դոյնը կորցնում ու „փշտրտղում է“ (սաղամաշկ), կոպերի տակը կապած է, բերերը լայնացած, շտակերի դուրսը պայտ է դալիս և ուշքը դնում է: Գտաւնում է, որ հիւանդը փոխում է. իսկ շնչաուլթիւնը և դարկերակը (պուլսը) շատ արագանում են:

Դողը տեւում է մի քանի բաղէից մինչև 1—2 ժամ, երբեմն էլ մի քանի ժամ շարունակ:

բ). Ջերմ կամ ՏԱՔՈՒԹԻՒՆ 1),

Դողի ժամանակ արեւը դրսեց քաշկէլէր—120-

1) Տաքութիւնը շափում են մի տատնմին դործիցով, որ կոչւում է Ջերմաշափ:

ւել ներս, այս պատճառով էլ մաշկը սասել էր. իսկ ներսի տաքութիւնը բարձրացել: Ձերմի միջոցին արիւնը նորից լցուում է մաշկի մէջ ու առօրեայում նրան: Հիւանդը ինքը դգում է, որ այրուում է, կարծես կաման ջուր են լցնում վրան, և եթէ ձեռք գնես հիւանդի վրան, կտեսնես որ, յերակի, մաշկը այրուում է ու որ չոր կիզիչ տաքութիւն է գալիս ձեռքից: Ձերմից զէմքը կարմրում է, աչքերը արիւն լցուում, գլուխը պառլոտ առլիս ու ցուում է, ականջները խշշում են, ըհրանց չորանում, շնչառութիւնն ու զարկերակը աւելի ևս արագանում են և հիւանդը հետց է ընկնում:

Հիւանդը մնում է տաքութեան մէջ 3—4 ժամ, երբեմն էլ աւելի:

Յետոյ Ձերմը կամայ. կամայ իջնում է և սկըսուում է ջրախնջը:

Գ. ՔՐՏԻՆՔ.

Ամենից առաջ ջրախնջ է գալիս կանառակերում, յետոյ ձեռքերն ու դէմքի վրա, և ամբողջ մարմինը ծածկուում է առաւ ջրախնջով, սրը երբեմն այնքան շատ է լինում, որ թրջում է շաղիկը, վերմակ—գոշակն ու բարձը, և կարկ է լինում հիւանդի շաղիկը մի ջրանի անգամ փսփել: Այդ ժամանակ սիրան ու շնչառութիւնը հանդարտում են, ըհրանի չորութիւնը անցնում է, ցոււերը դադարում են և հիւանդը հովանում է. —մի շափազանց գուրալի թմբութիւն է գալիս վրան ու խոր ջոււն է ընկնում, սրից վարթնում է զգառառացած:

Քրանքի շրջանը տեսւմ է նոյնպէս 2—3—4 ժամ. նրանով նոպան վերջանում է ու հիւանդը առողջ է զգում իրան, այնպէս որ կարող է պարտաղի իր գործերով մինչև հեռակեալ նոպայի վրա հասնելը:

Ուրեմն ամբողջ նոտան (գոդ, շերմ, քրտիկք) տեսում է 6—10 ժամ:

Միևնոյն կարգով դողերացը կկրկնւի միւս օրը, կամ երեք օրը մի անգամ և միևնոյն ժամերին: Այս պատճառով մալարիան կոչուում է միօրեայ, եւօրեա եւ բաւօրեայ:

ՄԱԼԱՐԻԱՅԻ ՄԻԻՍ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Նկարագրածս հիւանդութիւնը մալարիայի կամ գողերացի կատարակ ձեւն է, որ ամենքը լաւ ճանաչում են:

Բայց կան և ուրիշ տեսակներ, սրանց մասին նոյնպէս պէտք է տեղեկութիւն ունենանք:

1-ին տեսակը. ՏՐՈՂԻԿ (արեադարձային) մալարիայ. Մալարիայի այդ ձեւը շատ աւելի տարածւած է ջրք երկրնեցում, բայց մեկ մաս էլ կայ: Անցած ձմեռը երևանում ու շրջաններում արտաղիկ մալարիան յանկարծ մեծ ծաւալ ստացաւ և մեծ գոնեք տարաւ:

Նա կանանուսը նոպաներով չի արտայայտուում, ինչպէս սովորական գողերացը, և շատ աւելի ծանր հիւանդութիւն է. աւելի յաճախ բարդութիւններ է առաջ բերում և խոշոր մաւոցութիւն առլիս: Այս պատճառով էլ իրաւամբ կոչուում է ջրարտակ, կարծաքիզ կամ դածամ մալարիա:

Գողերացիի թուր տխառնելոները արտաղիկ մալարիայի զէպքում ջրառ աւելի ծանր ու ցայառն կերպով են արտայայտուում, Գողը աւելի սաստիկ է, տաքութիւնը աւելի բարձր ու աւելի երկարատև:

Յուււերը, մարմնի շարժըսը, ընկառութիւնը, անախորժութիւնը աւելի ասնջալից են: Բացի այդ, սակաւարիւնութիւնը իր բուրբ հեռանքներով անհամեմատ աւելի սաստիկ է լինում, սրովհետև արտաղիկ մալարիայի մակարոյծները, աւելի կենսունակ

են, աւելի արագ են զարգանում և աւելի մեծ քանակութեամբ արեան գնդիկներն ուսում-փչացնում, քան ոչ արողիկ մալարիտինը: Եւստ ծանր մեղքով ղէպերում գրեթէ բոլոր կարծիք գնդիկները աւերւած են լինում:

Արեալարձային մալարիտի գէպերում քարգու-թիւնները աւելի յաճախ են երեան դալիս.— առաջ արեաննութիւններ քթից, արեանուծութիւն, յաճախ գեղնութիւն և ծանր ներփային երեսիթներ— ներփայտակրից սկսած մինչև կառուցուել թմբեր:

Բայց ամենից յաճախ և ամենից վտանգաւոր բարդութիւնը բարատաղև և (Քոքերի բորբոքումը), որը անցեալ ատրի Երեանում և շրջակայքում մեծ զոհեր առբու մեք միջից:

Քոքառաղին զոհ են գնում մեծ մասամբ սրտի արտա ունեցողները, ծերերը, նւագանուկները և առկասարակ հիւժւած ու հնաճգում մարդիկ:

2-րդ տեսակը Յամախ պատահում է, որ զոգէրոցը չկայ, բայց հիւանդը գլխացուերի ուրիշ ներփայտակր ունի: Բնորոշ է, որ այդ ցուերը զոգի պէս կենց մի-կենոյն ժամերին են սկսում, ինչպէս զոգէրոցը նու-պաները:— Երնին են տալիս և ցուերը կորչում են: Սա էլ բարուն գոզն է, կամ ինչպէս բժիշկներն են ա-սոււ, երկարատեւ մալարիտն է: Քաջուն գոյր միայն ցուերով չի արատայտոււմ: Մէկը հող ու շնչարգմ-լութիւն ունի, միւսը սրտախտանութիւն և փոխում, մի երրորդը արեաննութիւն, նայն իսկ ուշադնա-ցութիւն, գլխապայտայտ, ներփային դանդաղան երեսիթ-ներ, ընդամուր անուծութիւն և այլն:

Յարտակ մալարիտն բնորոշում է մեծ փայծա-ղով: Սթէ նայնիսկ ոչ մի ուրիշ նշան չկայ, փայծաղի մեծութիւնը արդէն ապացայց է, որ հիւանդը յարտակ

մալարիա ունի: Փայծաղը կարող է անագին չափեր ստանալ— հասնել մինչև պրորոք, իջնել մինչև դաւազը և գրեթէ լցնել ամբողջ սրովայնը:

VI.

ՄԱԼԱՐԻԱԿԱՆ ԾԻՒՐՈՒՄԸ

Սթէ փչացած գնդիկները արագորէն չեն վերա-նորոգում (իսկ այդ տեղի է ունենում, երբ մարդու կազմ-սօքը առնաւորակ թոյլ է, և կենսունակութիւ-նը նւազ), այն ժամանակ ինտրիկ առկաւարիւնութիւնը յարաքե է գումում, ուրեմն և արիւնը ոյթ չի ունե-նում կանոնաւոր սնունդ մատակարարելու մարմինն ու մարմինը հիւժւած է: Իրան աւելացնենք նաև փայծա-ղի յարտակ եր անդութիւնը, (որը շարունակ առկաին ներ է լցնում արեան մէջ), արեաննութիւնները, սըր-տի բարախումները, գլխապայտայտները, ընդհանուր ու-ժողովութիւնը, մի շարք դործարանները կազմախո-խումն (օր. օսրայտիերա) այս բոլորը միասին առաջ են բերում ամբողջ կազմածքի դործանութիւնների տա-րբաշրջումն, որ տանում է դէպի ընդհանուր հիւժուում:

Մալարիային ծիրումն արտայայտում է հողա-պոյն մաշկով, շրթունքների և կոպաթաղանցների ար-նատութիւնով ու դժգունութիւնով, ընդհանուր ու-ժասպատումով, նիւարութիւնով, կենսունակութեան նւազումով, դանդաղաշարժութեամբ, արտոժակի բա-ցակալութեամբ, մարտդութեան խանդաղումներով և դանդաղան տեսակ ներլուխատային երեսիթներով:

VII

ԻՆՉՊԵՍ ՊԱՇՏՊԱՆՆԵՐ ՄԵՐ ԱՆՁԸ, ՄԵՐ ԸՆՏԱՆԻՔԸ ԵՒ ՄԵՐ ԵՐԿՐԸ ՄԱԼԱՐԻԱՅԻՑ:

Մարդ այն ժամանակ միայն կարող կլինի պաշ-տպանել մի թշնամուց, երբ լաւ է ճանաչում այդ թշնամուն և գիտէ թէ ինչ միջոցներով կարող է

հարւածել ու ոչնչացնել նրան:

Մալարիայի իսկահան պատճառը հիմի մենք լաւ գիտենք, գիտենք նոյնպէս նրա թոյլ կողմերը: Ուրեմն նրա գէմ կաւելը այժմ արգէն անկարելի չէ:

Մեր ժողոված տեղեկութիւններն թելադրում են մեզ մի շարք ինքնապաշտպանութեան միջոցներ:

1. Քանի որ մոծակներն են հիւանդութիւն տարածողները, և նրանք աճում են լճացած, ճահճային ջրերի մէջ, ուստի պարզ է, որ ամենից առաջ պէտք է չորացնել ճահճները:

Ճահճները չորացնելը անազին նշանակութիւն ունի, որովհետև դրանից մոծակները անհետանում են: Եթէ դժուար է չորացնել մեծ ճահճները, գոնէ տների մօտ կանգնած ջրերը պիտի հեռացնել, իսկ դրա համար հարկաւոր է միայն, որ բակերում ու փողոցներում փոսեր չլինեն, որպէսզի անձրևի ջրերը չկանգնեն: Բակերի դեպքը պէտք է միշտ թեք լինի, որ ջրերը հեշտութիւնով հոսան: Գոյնճային տեղեր չորացնելու համար նոյնպէս անկում են արագ աճող ծառեր, նոճիներ, կիկալիպաուս և այլն, որոնք ծծում են դեռնի խոնաւութիւնը և միևնոյն ժամանակ չեն արդելում արևին թափանցել զօտին: Զրհնքների բերանը պէտք է ծածկւած լինի: Մեծ լճացած ջրերի մէջ մոծակների թրթուրները ոչնչացնելու համար էական է այնտեղ ձկներ աճեցնել, որովհետև ձկները դարձանալի ազանութեամբ ոչնչացնում են նրանց:

Աւելի փոքր տարածութիւն ունեցող ջրերը մոծակի թրթուրից մաքրելու համար գործ է դրւում մի ուրիշ միջոց, այն է, նաւթ կամ մազութ կամ որևէ ձէթ:

Անտ թէ ինչպէս:

Մենք դիտենք, որ թրթուրը չի կարող ազդել

ջրի խորքում, նրան օդ է հարկաւոր, և այդ նպատակով նա շուտ-շուտ ջրի երեսն է դուրս գալիս ու օդ ծծում իր շնչափողիկով: Ուրեմն, եթէ ջրի երեսը մի մածուցիկ նիւթ աճւած լինի, այդ նիւթը կցւի թրթուրի շնչափողիկը և կըխեզդի նրան:

Սյուպիսի ջրերի երեսին մի քանի տեղ նաւթ են աճում և սա իսկոյն հաւասարապէս տարածւում է ջրի երեսը բարակ շերտով:

Այս բանը սկսում են անել գարնան սկզբներին, երբ թրթուրը դեռ մոծակ չի դարձած, և ամառուայ մէջ կրկնում են մի քանի անգամ, որովհետև նաւթը կամ մազութը զոլորշիանում են, անհետանում և ջրի երեսը դարցեալ բացւում է: Պէտք է կրկնել երկու շաբաթը կամ գոնէ ամիսը մի անգամ, մինչև ցրտերը հասնեն:

Անտ այն միջոցները, որ պէտք է դործ գնեն դիւղերի ու քաղաքների բնակիչները ընդհանուր սյծերով ու ընդհանուր ծախսերով:

Բացի այդ, ամեն մարդ էլ պիտի ինքն իրան պաշտպանի:

Ինքնապաշտպանութեան համար հետևեալ միջոցները պիտի ձեռք տանել:

2). Տուներ.— Յայտնի է, որ ջերմատ երկրներում աւելի շատ են հիւանդանում ցած տեղերում բնակւողները, Օրինակ, եթէ քաղաքի կամ գիւղի տներն որի մի մասը բարձրում—աւրի վրա է, ներքևի տների բնակիչները միշտ հիւանդ են լինում, այն ինչ սարի վրայինը աշատ են Ֆեուս դողից: Ուրեմն անկողնի պէտք է որքան կարելի է բարձր տեղերում շինել, իսկ եթէ այդ դժուար է, այն ժամանակ գոնէ պէտք է ճահճներից և կանգնած ջրերից հեռու բնակել: Գուղերում տնակները երբէք չպէտքէ փոսերի մէջ շինել:

այլ բարձր թուփերի վրայ որովհետև բարձր տեղե-
րում անձրևի ջուրը չի կանգնում ու լճանում: Բարձր
տեղերում բնակելը մի ուրիշ անտեղութիւն էլ ու-
նի, այն է, որ այնտեղ օդափոխութիւնն աւելի աղատ
է կատարում, քամիներ են լինում, որոնք
ցրում են ու ոչնչացնում մոծակներին:

Այս նոյն հիման վրա չպէտք է գետնափոր աղ-
ներում ապրել,—այդպիսի տները հարբւր տեսակ վե-
տանգներ են առաջացնում, ի միջի այլոց և ջերմ,
որովհետև այդ տները միշտ խոնաւ են ու թաց: Նը-
րանց պատերի տակ ջրեր են հաւաքում, փթում և
այլն: Կատարած է որ նոյնպէս, երկյարկանի տների մէջ
ներքևի յարկում բնակողները ջերմում են, իսկ վե-
րին յարկինը—ոչ:

Ետտ վատ սովորութիւն է տների շուրջը խիտ
ծառեր անկել է: Այդ ծառերն արդելում են արևին գե-
տին ընկնել և չորացնել հողը: Խիտ ծառերը չեն թող-
նում նոյնպէս, որ քամին ազատ փչի ու մաքրի օդը:
Մոծակներն էլ շատ յարմար բնիք են շինում այդ ծա-
ռերի վրայ: յայտնի է, որ նրանցից անտառներում
շատ կայ: Խորհուրդ կտանք տների շուրջը նոճի և
էֆկալէփուուս անկել, որոնք լաւ չորացնում են
գետինը:

3). Ծանձոտ ու մոծակաշատ տեղերում պէտք է
ցանցեր գործածել դռների ու լուսամուտների տ-
ուաջ:

Այս ցանցերը պէտք է շինեն մարլիտից կամ եր-
կաթէ թելերից և շրջանակի մէջ ամրացրած, հազ-
ցրէն են լուսամուտներին ու դռներին: Ինչից էլ շին-
ւած լինեն այդ ցանցերը, նրանց ծակերը պէտք է
այնչափ մանր լինեն, որ մոծակը անկարող լինի մէջ-
ներովն անցնել:

Շոք երկրներում բնակիչները ջնուժ են պատրու-
գամբնելի կամ կտուրների վրա և առհասարակ դուրսը:

Երբէք չպէտք է բակերում ցած տեղերում քնել
որովհետև, ինչպէս ասել ենք, մոծակները ներքևումն
են հաւաքում, աւելի լաւ է կտուրների վրա քնել:
Բայց որակը էլ քնեն, անհրաժեշտ է թափանցիկ
(ցանցաւոր) գործւածքներից վրան շինել կամ մանձա-
կալի վրա կիսից վարագոյր պցել, ինչպէս այդ վա-
ղուց գործ է ածուժ շոք տեղերում:

4. Ծամբորդները երբ ստիպւած են լինում ջեր-
մոտ տեղերում բացօթեայ գիշերել, պէտք է իրանց
մօտ օջախ վաւեն, որովհետև ծուխը փախցնում
մոծակներին:

5. Փորցերը ցոյց տւին, որ մոծակները փախ-
չում են դանաղան հոտերից, օր. կերոսինի կամ
կարբոլիան թթառախ: Այնպէս որ կարելի է տնտեսում
այս հեղուկների մէջ թաթախած շորեր կախել, ւ փսոս
միայն, որ նրանց հոտը մարդուն ևս անախորժ է:
Լաւ է ծխել բնակարաններում գալմաստան փոշի (1-2
հացի գդալ), որի ծխից մոծակները դուրս են փախ-
չում բնակարաններից:

6. Պէտք է աշխատել երեկոները (արևը մայր
մտնելիս) տուն վերադառնալ, որովհետև հենց այդ
ժամերից է սկսում մոծակների արշաւանքը:

7. Օտարականները դնալով, ջերմոտ, երկիր նա-
նախադրուշութեան համար պիտի ամեն օր խինին
(քինաբինա) ընդունեն, հինգից մինչև ութ գրան
(երեխաները, 2—4—5 գր.)- Խինինը յաճախ պահպա-
նում է դողերոցից: Բնիկներն էլ կարող են օգուել
այդ միջոցից:

Սրանք են անհրաժեշտ զգուշութիւնները:

VIII.

ԽՆԱՄՔ ԵՒ ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆ

Դոզի ժամանակ պէտք է լաւ ծածկել հիւանդին, օտերի ասկն ու կողքերին շշերով տաք ջուր դնել կամ ազուր ու խիեր տաքացնել ու դնել անհոգնու մէջ: Տաքութիւնը վրա տալիս, ընդհակառակը թեթևացրէք վերմակները, վերջրէք շշերն ու խիերը և սառը խմելիք աւէք հիւանդին, որ սիրտը հովանայ, իսկ երբ քրտինքը եկաւ, հանգիստ թողէք մինչև վերջ ու յետոյ միայն (երբ տաքութիւնը իջաց կլինի) սպիտակեղէնը փոխէք:

Եթէ գլխացաւը ստատիկ է, եթէ դէմքը արնակալած է, պէտք է գլխին սառցրած ջրով քաթմաններ և նոյն իսկ սառուցով պարկ դնել:

Եթէ հիւանդը ստաի է ու չի կարողանում առքանալ, շիէք օտերն ու թևերը, նոյնպէս տաքացրած ջրեր ու աղուաններ շարէք շուրջը:

Մինան մալարիայի դէմ մի չափազանց զօրեղ դեղ է, բայց ժողովուրդը վայրիվերոյ, առանց չափի է գործ ածումը:

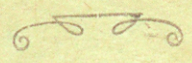
Պինին պէտք է տալ, նայելով հիւանդի հասակին, 5-8-10 գր. օրական: Օրինակ. տարեկան երեխային կտաք 2¹/₂ գր. օրական երկու անգամ: Այս դեղը դողցոցի ու ջերմի ժամանակ չի կարելի խմեցնել, այլ որքան կարելի է դողցոցից առաջ: Օրի նակ, եթէ նոպան սկսելու է 12 ժամին, խիսին կտաք առաւօտը 7-8 ժամին: Կաւ կլինի մէկ մասը 7 ժամին տալ, միւսը 10-ին (օրինակ. հինգ—հինգ զրան): Եթէ տեղում բժիշկ կայ, նա խորով պէտք է բժշկել:

Արմատացած մալարայի դէմ (եթէ ոչինչ չի օգնում), միակ միջոցը օգտփոխութիւնն է: Երբ տեսնում էք,

որ հիւանդը անդադար ջերմում է, կամ ջերմը շուտ շուտ նորոգւում է, որ նա նիհարում է ու գունատւում, փայծաղն ուռչում է և այլն, տարէք նրան առողջ (ոչ մալարիային) երկիր, մի սարոտ տեղ: Երբեմն, հէնց որ հիւանդը հեռանում է ջերմոտ երկրից, լաւանում է:

Արեան պակասութեան (սակաւարիւնութեան) և հիւճւածքի դէմ նոյնպէս օգտփոխութիւն է հարկաւոր:

Պէտք է ապահով տեղ տանել հիւանդին, լաւ օդի մէջ պահել, մաքուր ջուր խմեցնել, լաւ սնունդ տալ: Այսպիսիներին բժշկութիւնը մկնդեղով ու երկաթով է լինում, բայց այդ դեղերը միմիայն բժշկի խորհուրդով կարելի է գործածել:

U92

96